OPEN ACCESS

Náboženská reformace a česká historická edukace

Zdeněk Beneš

RELIGIOUS REFORMATION AND CZECH HISTORICAL EDUCATION
The author analyses the position and the roles of interpretation of early modern age religious reformation in Czech and Czechoslovak historical education, which he presents by means of selected 'profiling' history books which formed (or, in some cases, were to form) the Czech historic consciousness in the 19th–21st century.

KEYWORDS:
early modern age reformation; Hussite movement; Czech and Czechoslovak historical education; 19th–21st century; history books

> [Čechové za vlády Přemysla Otakara II.] „... snažili se všelijak setříti ze sebe povahu přespolní a cizí a zdomácniti i znárodniti se. Přece ale snažení takové bylo se nepodařilo ještě ouplně; starý duch slovanský, nehovící rozdílů stavů, trval ještě vždy v bytu svém... Teprv husitské války dodaly mu nových podnětů a vzkřísily jej netoliko ku povědomosti sebe, ale také k ústrojnosti a k činnosti nové."[1]

> *„Humanitní ideál český* má svůj historický i věcný základ v naší *reformaci,* nikoli ve francouzské revoluci; humanism liberální není totožný s humanitou naší reformace. [...] úkolem českého člověka myslícího jest, neztratit z mysli a srdce základního rázu naší české reformace, neztratit jejího *podkladu náboženského* a tím také postihnout pravý základ našeho národního programu obrodního".[2]

> „... ať se v našem národním charakteru, v naší národní tradici v minulosti i dnes, v dobrém zase i špatném smyslu, obracíme k čemukoliv a v jakémkoliv směru, vždy konec konců dojdeme k *husitství* jako kořenu nejen našich dějin, ale i našeho charakteru a našich národních tradic. [...] Náboženská forma [Husových, pozn. autora] výkladů, jest zjevně jen slupka, jíž využívá pro boj proti tehdy mocné církvi proto, protože ona své světské zájmy rovněž opírala o náboženské důvody. [...] Dnes by Hus byl hlavou politické strany a jeho tribunou by nebyla kazatelna, ale pražská Lucerna nebo Václavské náměstí. A jeho strana by byla velmi blízko — o tom můžeme být přesvědčeni — nám komunistům."[3]

Uvedené tři výroky tří čelných osobností české vědy, politiky a veřejného života moderní doby jsou vhodným úvodem k pohledu na postavení a úlohy výkladu nábožen-

1 František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě od počátkův do roku 1526*, díl III, ed. Olga Svejkovská, Praha 1968, s. 466.
2 Tomáš G. MASARYK, *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*, Praha 1923, s. 11–15.
3 Zdeněk NEJEDLÝ, *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa* [1946], in: Týž, O smysl českých dějin, Praha 1953, s. 237–239.

OPEN ACCESS

ské reformace raného novověku v české/československé historické edukaci, představené v tomto textu na vybraných, „profilujících" učebnicích dějepisu, které formovaly (v některých případech pouze měly formovat) české historické vědomí 19.–21. století.

Náboženská reformace je totiž v českém národním a historickém vědomí a tedy i historické edukaci významným konstitutivním prvkem. Stala se základní osou koncepce českých dějin, která je sdílená dodnes. Ale přesto nelze říci, že máme před sebou konfesijní pohled na české dějiny. Toto zdánlivě rozporné tvrzení je ovšem nutným důsledkem průběhu českých dějin 19.–20. století. Proto nejprve připomeňme základní rysy této koncepce.

Tvůrcem sociokulturně i politicky stále dominujícího pojetí českých dějin je František Palacký (1798–1876) svými *Dějinami národu českého v Čechách a v Moravě od počátkův do roku 1526* (vyšlo 1848–1876), jak zní název jejich české verze; německá verze nesla název jednodušší, *Geschichte von Böhmen* (1836–1867). Palackého koncept je postaven na polaritě střídání slovanských — demokratických — řádů a germánských řádů feudálních. Z ní mu vyplynulo, že vrcholem starých českých dějin je husitská epocha (datoval ji lety 1403–1471). V ní nad královskou vládou vítězil národ, který „sám sobě ukládal zákony", ve veřejné správě vítězila čeština a „Němectvo téměř vyhynulo". Nicméně se v zemi během doby rozmáhaly „feudální německé řády", čímž „lid selský a prostý", užívající za husitství osobní svobody, byl „tělesnou porobou sklíčen". Do své nové historické epochy vstoupily Čechy až s koncem třicetileté války. České dějiny tak zažily během tří století svůj vrchol i pád: Z husitských válek vyšli Čechové jako vítězi a stali se také fakticky nezávislými na Svaté říši (Palacký mluví samozřejmě o „říši německé"). Avšak o dvě století později vypukl další náboženský konflikt — třicetiletá válka. Ta naopak skončila pro Čechy porážkou — ti ji „nešťastně" začali a na jejím konci byli „až na smrt vysíleni" a vytratili se z dějin.[4]

Symbolem porážky se stala bitva na Bílé hoře 8. listopadu 1620. V ní bylo poraženo české stavovské povstání a v jejím důsledku měla být ničena státní samostatnost a provedena násilná rekatolizace země; nastal třísetletý útlak českého národa pod habsburským jhem, zakončený vznikem samostatné Republiky československé v roce 1918. Zrodil se mýtus Bílé hory[5] a jako jeho protipól se konstituoval mýtus husitství;[6] oba spojovala myšlenka národní. Výtvarným „zhmotněním" této interpretace českých dějin se stal například pomník M. Jana Husa na Staroměstském náměstí v Praze. Jeho symboličnost je mnohostranná: Odhalen byl jaksi „tiše" v den pětistého výročí Husovy smrti 6. července 1915 — tedy v tutéž dobu, kdy T. G. Masaryk ohlašoval v Ženevě cíl své zahraniční činnosti, to jest vznik samostatného státu.[7] Pomník je také alegorií českých dějin. Od Husovy postavy se odvíjí jejich spirála počínající

4 František PALACKÝ, *Dějiny národu českého I*, Praha 1968, s. 60–61. Jde o slavný úvod k českému vydání z roku 1848, který nemá svoji německou verzi.

5 Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, 4. upravené vydání, Praha 2004, kap. „Mýtus", s. 291–302.

6 Viz Petr ČORNEJ, *Historici, historiografie a dějepis*, Praha 2016, oddíl II; J. PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, s. 295.

7 Šlo o dvě přednášky 4. a 6. července 1915. Viz Tomáš Garrigue MASARYK, *Světová revoluce*, Praha 1925, s. 74–75.

OPEN ACCESS

OBR. 1. Pomník M. Jana Husa na Staroměstském náměstí. Ladislav Šaloun, 1915.[8]

husitským vzepětím, pokračující úpadkem národa vrcholícím v pobělohorské době a opět se vzmáhající národním obrozením v 19. století. Také samotná orientace pomníku v prostoře náměstí v sobě obsahuje tuto symboliku. Husův pohled diváka vede k Týnskému chrámu, sídlu prvního (a jediného) husitského arcibiskupa Jana Rokycany; figury emigrantů zobrazující pobělohorský útlak jsou orientovány k místu popraviště 27 „českých pánů" 21. června 1621.[9]

Česká reformace se stala politikem. Dnes si málo uvědomujeme, že až do vzniku ČSR byly dějiny pobělohorské doby vlastně dějinami soudobými, protože měly bezprostřední přesahy do tehdejšího českého i rakouského politického dění, byly zpřítomňovány českou literární, divadelní i výtvarnou kulturou a stávaly se tak i součástí všedního i svátečního života lidí. Pronikly samozřejmě i do české historické edukace — ať už přímo do učebnic a kurikul, anebo do reálné výuky díky národně orientovaným učitelům, kterých nebylo rozhodně málo. Úzké, takřka integrální propojení národního, po roce 1918 i státního, a konfesionálního aspektu českých dějin vede k tomu, že je smysluplné periodizovat výklady české reformace a reformace vůbec podle politických mezníků; následující oddíly tak také činí.

8 Zdroj: http://www.medievalhistories.com/jan-hus-was-executed-600-years-ago/ [náhled 6. 1. 2017].

9 K historii a smyslu pomníku viz Jan GALANDAUER, *Pomník Mistra Jana Husa — Český symbol ze žuly a bronzu*, Praha 2008. K uměleckým i ideovým souvislostem pomníku viz Petr WITTLICH, *Česká secese*, Praha 1982, s. 298–302.

OPEN ACCESS

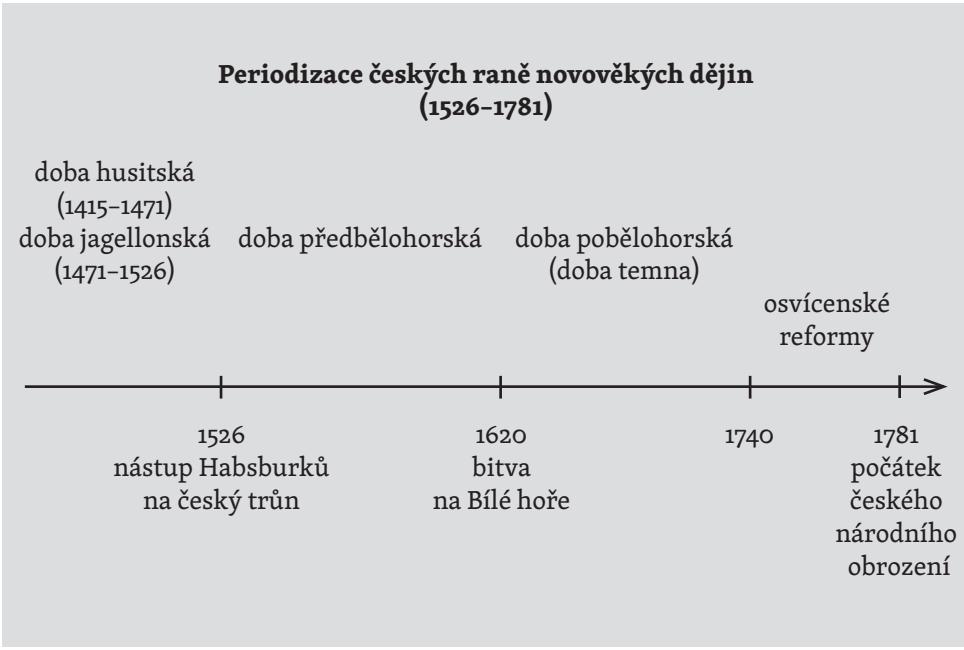

OBDOBÍ 1851–1918

První české učebnice dějepisu začaly vznikat po velké reformě školského systému v revolučním období 1848–1849. Nejvýraznější z nich byla učebnice W. W. Tomka *Děje mocnářství rakouského*, která vyšla poprvé roku 1851 a jako učebnice pro gymnázia o rok později; naposledy, potřetí, roku 1881.[10] Vedle ní je ale třeba postavit i jeho *Děje království českého*, navazující na předchozí verzi nazvanou *Děje země české* z roku 1843, jež se dočkaly dokonce sedmi vydání (1850–1898).[11] Obě učebnice byly pro jednotlivá vydání upravovány, ale základní linie výkladu zůstávaly tytéž. Tomek byl profesorem rakouských dějin (od roku 1851) na pražské univerzitě a posléze prvním rektorem české části Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze (1882). Byl konzervativně laděný katolík, avšak silně národně cítící. Husitství i celou reformaci vykládá jako ryze náboženský spor, vyvolaný nepořádky v církvi. Zdůrazňuje, že „národ český" přijal křesťanství dobrovolně, dobrovolně se podřídil i církevní autoritě, a předal církvi

10 Učebnice byla přeložena i do němčiny, italštiny a maďarštiny. Wácslaw Wladiwoj TOMEK, *Geschichte des oesterreichischen Kaiserstaates*, Prag 18531; TÝŽ, *Storia dell'imperio austriaco da uso di Gimnasi e delle scuole reali compilata*, Wienna 1855; *Az Austriai birodalom történelme a gymnasiimok s réaliskolák használátam*. Tomek V. Vladivoj kézi könyvenek szövegét megmagyaritá Málik Vincze, Pest 1856.

11 Učebnice byla přeložena i do srbštiny: *Povjest kraljevine České*. Prhorvatio, životopisom pisca i uvodom popratio Ivan Nep. Jemeršić, Zagreb 1899.

OPEN ACCESS

OBR. 2. Václav Brožík, Hus před kostnickým koncilem (1883)

„péči o své duchovní blaho", avšak nyní musel řešit otázku poslušnosti či neposlušnosti církevní autoritě nově, protože po Husově odsouzení už nešlo o odpor jednotlivců, ale většiny národa.[12] Obdobně tomu bylo o století později v Německu, kdy „velká část národu německého", lidu i knížat, odpadla od církve, nikoli ovšem jen dočasně, jako tomu bylo v Čechách, ale „navždy a nezvratně". Tak se stalo, že dosavadní největší nepřátelé přijímání podobojí — Němci — se začali církvi protivit stejným způsobem. Tomek obviňuje luteránství z „mravní lehkosti" (?), čímž je staví do jistého protikladu s přísnou mravní kázní české Jednoty bratrské.[13]

V Tomkových stopách šli autoři dalších učebnic, ostatně leckdy z Tomka přímo opisujících. Celorakouského významu nabyly od roku 1860 učebnice dějepisu Antona Gindelyho, překládané do jazyků celého Předlitavska. Gindely,[14] vynikající historik raného novověku, byl také vychovatelem korunního prince Rudolfa. A cítil se být „supranacionální", nechtěl podlehnout nacionalistickým výkladům dějin, ať už českým či německým. Ve svých učebnicích[15] věnoval husitství i luterství samostatné kapitoly, jež stejně jako Tomek odděloval časovou distancí mezi českou a německou reformací, nicméně propojoval společnými snahami o nápravu neutěšených církevních poměrů. A stejně jako Tomek i ostatní autoři učebnic je datují od 14. století. Všichni

12 Wácslaw Wladiwoj TOMEK, *Děje království českého*, Praha ^{6}1891, s. 189. Stručněji, avšak ve stejném pojetí popisuje Tomek husitství a německou reformaci již ve své knize *Krátký všeobecný dějepis*, Praha 1842, s. 136–139 a 159–162. Také tato učebnice byla záhy přeložena do němčiny.

13 W. W. TOMEK, *Krátký všeobecný dějepis*, s. 289.

14 Ke Gindelymu viz referáty z konference ke stému výročí jeho úmrtí 1992. In Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 3, 1993, Studia historica XXXVIII. Problémy dějin historiografie VI, Praha 1994. Gindelyho bibliografie (práce Aleny Pazderové) viz tamtéž, s. 110–124.

15 Viz Antonín GINDELY, *Dějepis pro školy obecné a měšťanské I*, Praha ^{2}1876, s. 68–70.

OPEN ACCESS

také odsuzují radikalismus a násilí náboženské války 15.–17. století provázející. Do popředí se ovšem dostává husitské válečné umění a především vojenská zdatnost Jana Žižky z Trocnova.[16]

OBDOBÍ 1918–1939/45

Těsně před první světovou válkou napsal profesor rakouských dějin na pražské univerzitě a jeden z největších českých historiků 20. století Josef Pekař svoji proslulou gymnaziální učebnici českých/československých dějin. V roce 1914 se jmenovala *Dějiny naší říše se zvláštním zřetelem ke královstvím a zemím v Říšské radě zastoupeným* a roku 1921 byla doplněna o kapitolu o vzniku Československa a pojmenována *Dějiny československé*.[17]

Učebnice přímo vychází z jeho univerzitních přednášek a schéma výkladu o husitství a reformaci se opět opírá o národní cítění: „ Myšlenky ty nebyly by asi samy sebou neměly síly, aby v Čechách způsobily převrat tak ohromný, kdyby se byly nespojily s žárem nadšení národního."[18] Národní cítění je však neseno ohledy hospodářskými a sociálními, autor si podrobně všímá česko-německých vztahů (Pekař měl hluboké nacionální cítění, ale českým nacionalistou nebyl!) a hlavně zdůrazňuje demokratickou potencialitu husitství: „Demokratické zabarvení její jeví se především v snaze zvýšiti politická práva stavu městského a vladycké šlechty. Jeví se ovšem i v jejím stanovisku náboženském, neboť požadavek, že každý křesťan má právo odepříti poslušnost církevnímu představenému, nesrovnává-li se rozkaz jeho s učením bible, dával zvláštní práva ke kritickému rozumu jednotlivcovu a chtěl nejasně, aby absolutní ústava církevní proměnila se v ústavu konstituční, v níž jednotlivý úd není již odsouzen k němé poslušnosti."[19]

Na těchto formulacích Pekař mezi lety 1914 a 1921 nezměnil ani slovo. Změnila se ale politická scéna. Republika československá využila husitské tradice v republikánském a občanském duchu. Měla k tomu dostatečný symbolický kapitál: Palac-

16 Viz též Wácslaw Wladiwoj TOMEK, *Děje království českého*, Praha [5]1885, s. 166, 174–175 aj.

17 Ke genezi a osudům této učebnice viz Hans LEMBERG, *Ein Geschichtsbuch unter drei Staatssystemen: Josef Pekař Oberklassenlehrbuch von 1914–1945*, in: Hans Lemberg — Ferdinand Seibt (edd.), Deutsch-tschechische Beziehungen in der Schulliteratur und im populären Geschichtsbild. Studien zur internationalen Schulbuchforschung (Schriftenreihe des GEI 28), Braunschweig 1980, s. 78–88. Česky in Hans LEMBERG, *Porozumění. Češi — Němci — východní Evropa 1848–1948*, Praha 1999, s. 100–113; Zdeněk BENEŠ, *Mezi pragmatikou a konceptualizací. (Dějiny československé Josefa Pekaře jako historický text)*, in: Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaných prof. Josefu Petráňovi, ed. Jaroslav Pánek, Praha 2004, s. 159–176; Bohumil JIROUŠEK, *Josef Klik. Historik ve stínu Josefa Pekaře*, České Budějovice 2011. Učebnice se dočkala i pozdního překladu do němčiny od Antona Zankla a Gudrun Heissig: Josef PEKAŘ, *Tschechoslowakische Geschichte*, München 1988. Nutno upozornit, že Pekař se nedopustil žádného příslovečného „převlékání kabátu" z politického konjukturalismu, jeho pojetí dějin zůstávalo nezměněno.

18 Josef PEKAŘ, *Dějiny československé*, Praha 1921, s. 117.

19 Tamtéž, s. 52. Stejně ve verzi učebnice z roku 1914, s. 63–64.

OPEN ACCESS

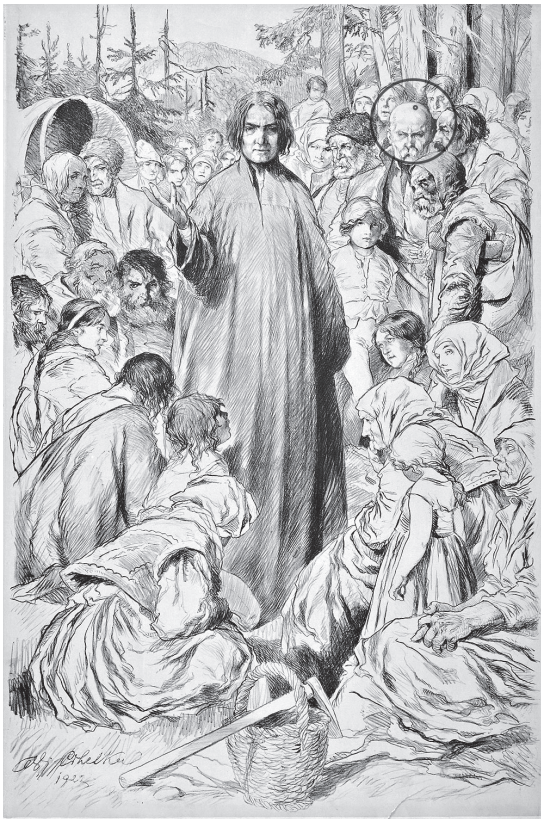

OBR. 3. Školní obraz prof. O. Cihelky z roku 1922 (Muzeum J. A. Komenského v Praze, sbírka školních obrazů). Mezi pozornými posluchači M. Jana Husa, kázajícího po odchodu z Prahy roku 1412, snadno rozlišíme hlavu prvního presidenta ČSR T. G. Masaryka.

kého koncepce českých dějin pronikla hluboko do českého národního a historického vědomí zejména prostřednictvím „husitských" historických románů Aloise Jiráska, ilustrací k nim od Mikuláše Alše a také české historické malby. Ta našla svoje uplatnění nejen v oficiálních, ritualizovaných prostorách, jako na již zmiňovaném Husově pomníku, nebo na obrazu Václava Brožíka „Hus před kostnickým koncilem", malovaném pro slavnostní síň pražské Staroměstské radnice, ale i ve školních obrazech. A především, husitská tradice silně zaznívala v českém odboji za první světové války. První pluky byly pojmenovány po husitských hejtmanech (1. střelecký pluk M. Jana Husa, 3. střelecký pluk Jana Žižky z Trocnova), kalich se objevil na plukovních praporech. Legionářská epopeja byla samozřejmě také velmi silně využívána ve školní edukaci, v nově zavedené občanské nauce, stejně jako v dějepisu. Školy měly samozřejmě rovněž výraznou účast na oslavách státních svátků, ať už 6. července nebo 28. října, který byl s husitstvím propojen i zněním zákona o státních svátcích.[20]

20 Viz Zdeněk BENEŠ, *October 28, 1918. Rewriting Czech historical memory, or its overlayering?* In: Violetta Julkowska — Wiktor Werner (edd.), Memory of Heritage — Heritage of Memory, Poznań 2016, s. 208–227, zvláště s. 210–212.

OPEN ACCESS

Husitství dostalo značný edukační a politický impuls ohrožením republiky po nástupu nacismu k moci v Německu. Josef Dolenský dokonce vydal speciální učebnici nazvanou *Branný dějepis*.[21] Husitskému válečnictví je z 23 kapitol oddílu „Středověk" věnováno devět, tedy plných 39 % rozsahu. Výklad o bojích husitů začíná Dolenský kapitolou „Mravní stránka husitství". V ní píše toto: „Husité zůstali syny středověku, ale jejich úsilí o naplnění slova božího a jejich mravní síla v obraně přesvědčení a národního sebeurčení jsou odkazem pro všechna pokolení našeho národa. […] Husité vítězili spíše převahou ducha než převahou početní a materiální, jak praví František Palacký."[22] A do ostrého protikladu k husitství je postavena opět — jak jinak — Bílá hora. „Za válek husitských bojoval v husitském vojsku celý národ: stav selský, městský i šlechtický. České povstání bylo však dílem hrstky šlechticů, kteří měli moc nad národem, ale neměli jeho důvěry a nedovedli získati společného zájmu. Za sobectví šlechty pykal celý národ."[23]

Celý text Dolenského příručky je nesen patosem národní a státní obrany, nutností případného boje za zachování míru a přinesených obětí za něj. Učebnice také končí kapitolou „Neznámý vojín". Původní československý hrob neznámého vojína (byl jím padlý československý legionář z bitvy u Zborova v roce 1917) byl roku 1922 zřízen na Staroměstském náměstí v Praze, na místě pobělohorského popraviště z roku 1621. Zničen byl roku 1941, neboť se stával místem symbolického odporu Čechů proti nacistické okupaci. Dnes je nový hrob součástí Národního památníku na vrchu Vítkově. Ten byl stavěn za první Československé republiky jako Památník Osvobození i na paměť porážky první křížové výpravy proti husitům v roce 1420. Umístěn je pod sochou Jana Žižky z Trocnova.[24]

Jestliže husitství zaujímalo tak významné místo v národním a historickém vědomí a bylo úzce spojeno i se státní ideologií, nutně muselo zůstat i v centru pozornosti za okupace Československé republiky. Literatura, divadlo či film se staly kulturními zbraněmi obrany národa, mocí bezmocných.

Školství a zejména historická edukace, ať už přímo v předmětu dějepis anebo také český jazyk a literatura, zeměpis či také ve filozofické propedeutice, byly jednou z kulturních zbraní národní obrany. Proto byla výuka českých dějin zastavena již na podzim roku 1941, a od listopadu 1942 se vyučovaly pouze dějiny třetí říše, doplněné o něco později také obecnými dějinami.[25] Do výuky se tak prakticky nedostala ani

21 Josef B. DOLENSKÝ, *Branný dějepis. Pro školní a národní potřebu*, Třebechovice pod Orebem 1936.

22 J. B. DOLENSKÝ, *Branný dějepis*, s. 74.

23 Tamtéž, s. 102.

24 K historii památníku na Vítkově viz Jan GALANDAUER, *Chrám bez Boha nad Prahou*, Praha 2014. Dnes jsou v hrobě pochována dvě těla. Roku 1949 sem bylo uloženo tělo padlého z bitvy u Dukly na podzim roku 1944 a roku 2010 nově vyzvednuté tělo neznámého československého legionáře padlého v bitvě u Zborova 2. července 1917. Viz též http://www.nm.cz/download/npv_pro_navstevniky.pdf [náhled 7. 10. 2017].

25 Viz Jiří DOLEŽAL, *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha 1991, s. 72–73.

OPEN ACCESS

čtvrtá verze Pekařovy učebnice,[26] tentokrát nazvaná *Dějiny Čech a Moravy od pravěku až do polovice 18. věku*.[27] Jako její upravovatel je opět uveden Josef Klik, avšak jeho podíl na konečném textu či vliv na jeho podobu je nejasný. Kniha šla do tisku přes úřad říšského protektora, do textu zasahoval i profesor německé univerzity v Praze Wilhelm Wostry. Učebnice zdůrazňovala česko-německé dějinné vztahy a poměry, pochopitelně se zdůrazněním německé politické i kulturní převahy.[28] Úprav se tak dostalo i kapitole o husitském hnutí. Její celková struktura, srovnáme-li ji s podobou, jakou má ve verzi z roku 1937, zůstala stejná, avšak najdeme tu formulační úpravy oslabující národní cítění. Zůstal tu například odstavec „Spojení snahy náboženské a národní", avšak výrazně je změněn jeho obsah:

> „Myšlenky ty [tj. vůdčí myšlenky husitského hnutí] měly sílu, aby způsobily v Čechách převrat tak ohromný, protože se spojily s žárem nadšení národního. […] Čechové se stali zvlášť horoucími hlasateli anglických i domácích myšlenek reformních, kdežto Němci zůstávali obránci řádu dosavadního. Tak Čech, jehož sebevědomí, nesené jistotou mravní převahy, vzrostlo neobyčejně, se stal ‚bojovníkem božím', Němec ‚nepřítelem Zákona božího'; to teprve dalo rozvíjejícímu se boji živelnou sílu jeho." [1937][29]

> „Úsilí o změny náboženských řádů se rozličně spojovalo se snahami národní povahy. Opravné myšlenky nalézaly ovšem stoupence u obou národů v zemi; také na univerzitě pražské, která byla tehdy universitou světového významu, bylo vedle českých stoupenců nového hnutí mnoho německých mistrů, kteří slovem i písmem bojovali za změny církevních a náboženských řádů. Většinou však nechtěli změn revoluční povahy jako mistři čeští."[30]

Za pozornost stojí i to, že ve verzi z roku 1937 je celý oddíl výkladu o dějinném období nazván „Česká reformace", ale ve verzi z roku 1942 jako „Hnutí husitské". Tuto změnu lze číst také jako ideologizující: reformace „patří" Němcům. Navazující VII. kapitola učebnice totiž nese v obou svých verzích název „Československé země (Země Čechy a Morava) v době reformace a protireformace."

V roce 1943 byla pro české obecné a hlavní školy vydána anonymní příručka *Stručné dějiny říše*. I husitství je tu věnována stručná pozornost. Stačí ocitovat dvě věty, aby bylo zřejmé, jak je interpretováno: „Hnutí, které mělo původně hluboký náboženský význam, ztratilo svůj smysl úplně a změnilo se v povstání spikleneckých mas, které částečně holdovaly komunistickým názorům. V zemi usedlí Němci byli

26 Třetí verzi učebnice upravili už po Pekařově smrti, ale na jeho žádost, Josef Klik a Jakub Pavel v roce 1937.

27 Josef PEKAŘ — Josef KLIK, *Dějiny Čech a Moravy od pravěku až do polovice 18. věku*, Praha 1942.

28 B. JIROUŠEK, *Josef Klik*, s. 81–82. Též Hans LEMBERG, *Pekařova učebnice dějepisu a její přepracování v protektorátním období Josefem Klikem*, in: týž, Porozumění, s. 114–117.

29 J. KLIK — J. PEKAŘ, *Dějiny československé*, s. 43–44.

30 J. PEKAŘ — J. KLIK, *Dějiny Čech a Moravy*, s. 71–72.

OPEN ACCESS

zvlášť vydáni hrabivosti a krvelačnosti luzy."[31] To vedlo k celkovému úpadku země, neboť „doba těsné spojitosti Čech s Říší byla pro ně vždy dobou kulturního a hospodářského rozmachu, naopak v dobách, kdy se Čechy pokoušely odtrhnouti od Říše nebo kdy byly snahy pronásledovati německý lid v českém prostoru, nastal úpadek kultury a blahobytu…", a to platí „zejména o období husitském, nábožensky částečně velmi významném".[32] Zcela stejný výklad příčin vzniku husitství najdeme v učebnici dějepisu pro 3. třídu vyšších škol (*Oberschulen*) a gymnázií Walthera Gehla určené pro Sudetengau: „[…] rozpadající se říše už nepůsobila žádnou silou na německý lid. Proto se také Slované z Čech pozvedli k odporu."[33] Po Husově smrti a nepřijetí Zikmunda jako českého krále „Čechové povstali proti němu a všemu, co bylo v Čechách německé a katolické"[34]

Text učebnice *Stručné dějiny říše* naopak zdůrazňuje velkou mravní a lidovou sílu německé reformace („Příklad, jak německá duše zápasí…", jak zní název úvodní podkapitoly výkladu o reformaci), která také — jako husité — toužila po obnově zkaženého náboženského života. Reformační hnutí a jeho úspěchy vzbudily záhy náboženskou nenávist, která učinila „z Německa bojiště Evropy" a vedla k odtržení velké části Říše; její nepřátelé (Francie, Turci) její slabosti také využívali k jejímu dalšímu oslabování.[35] Též Gehl zdůrazňuje nepřátelství, jimž musela říše čelit, také od husitských vojsk; o husitech říká, že „[jejich] jednotlivé houfy při svém tažení Franky a Durynskem, Slezskem, Braniborskem a Saskem pustošily a pálily. Dostaly se až k Baltu, ba dokonce ke Gdaňsku. Natolik **bezbranná byla německá říše**."[36] Nakonec to byly krvavé boje mezi samotnými husity, „**které zachránily němectví v Čechách**".[37]

Pokus ideologizovat husitství v protektorátním školství zůstal ovšem pouhou epizodou, z celkového hlediska naprosto neúspěšnou, pokud samozřejmě pomineme individuální selhání toho či onoho učitele.

OBDOBÍ 1948–1989

Třetí (čtvrtou) transformací husitské ideje bylo její přisvojení si komunistickou mocí. V zásadě šlo o interpretaci jdoucí v intencích citovaného Nejedlého výroku,

31 *Stručné dějiny říše*, Praha 1943, s. 36. Připomeňme, že husitství bylo v nacistickém duchu ideologizováno i v samotné říši. Viz Milada KRAUSOVÁ, *Husitské války v historickém povědomí obyvatel česko-bavorského pohraničí*, Domažlice 2000.

32 Tamtéž, s. 35.

33 „[…] das zerfallende Reich strahlte keine Kraft mehr aus auf das deutsche Volk. So traten auch von Böhmen her die Slawen zum Gegenstoß an." Walther GEHL, *Geschichte. 3. Klasse/ Ausgabe A: Oberschulen und Gymnasien*, Breslau 1939, s. 78–79.

34 „… erhoben sich die Tschechen gegen ihn und alles, was deutsch und katholisch in Böhmen war." Tamtéž, s. 79.

35 *Stručné dějiny říše*, s. 41–48.

36 „plündernd und sengend zogen einzelne Haufen durch Franken und Thüringen, durch Schlesien, Brandenburg und Sachsen. Bis zur Ostsee, ja bis Danzig drangen sie vor. So **wehrlos war das Deutsche Reich**." W. GEHL, *Geschichte*, s. 80.

37 „**was rettete das Deutschtum in Böhmen**." Tamtéž. Zdůraznění v textu jsou Gehlova.

OPEN ACCESS

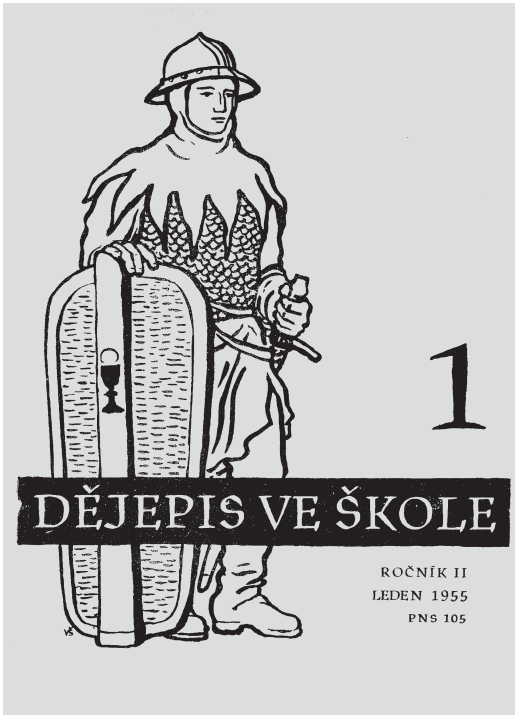

OBR. 4. Obálka v roce 1954 nově založeného časopisu *Dějepis ve škole* (© archiv autora).

který konstatoval, že „kdyby Hus žil v naší době, byl by blízký nám komunistům". Obratně se přitom ihned od roku 1945 znovu instrumentalizovalo husitství jako boj proti Němcům, Německu a německví.[38] Tomuto výkladu se dostalo i přímé politické sankce v preambuli nové československé ústavy z roku 1948. Tam se dočteme, že Češi a Slováci, „dva bratrské národy, členové velké rodiny Slovanstva, [...] první v Evropě pozdvihly v husitské revoluci na své prapory myšlenky svobody mínění, lidovlády a sociální spravedlnosti. [...] Když pak oběma našim národům hrozila zkáza z nové imperialistické expanse v zločinné podobě německého nacismu, tu opět — jako kdysi v husitské revoluci panská šlechta — zradila nyní i novověká vládnoucí třída, buržoasie. Ve chvíli nejvyššího nebezpečí se spojila s nepřítelem proti vlastnímu lidu, a tím umožnila světovému imperialismu, aby dočasně vyřídil své rozpory na účet obou našich národů hanebnou dohodou mnichovskou."[39]

Husitství se tak dostalo do „železného sevření" historických zákonů stalinského pojetí marxismu,[40] bylo vřazeno do historického dění jako příznak krize feudalismu

38 „Husitství postavilo do popředí jasně i národnostní otázku, neboť německý patriciát a vpády cizáckých křižáků umožnily měšťanům podepřít třídní boj husitů i motivy národními". Václav HUSA a kolektiv, *Dějiny ČSR*, Praha 1955, s. 81.

39 Viz http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html [náhled 14. 9. 2017].

40 Parafráze textu Josifa V. STALINA, *O dialektickém a historickém materialismu* napsaného v září 1938 a záhy zařazeného do dvou „svatých knih" (Andrzej Feliks Grabski) stalinismu,

OBR. 5. Jan Čumpelík: Plakát k výstavě Dějiny revolučních bojů, 1949. Plakát byl používán i jako školní obraz.[41]

OPEN ACCESS

a po rozpačitých diskusích označeno jako „revoluční hnutí“[42] a v intencích Palackého pojetí českých dějin, které Nejedlý vyznával, postaveno na počátek novodobých českých dějin a zpřítomněno jeho přímým vztahem k beztřídní společnosti. Vývoj od Husova vystoupení a odsouzení je tu lineárním dějinným proudem třídních zápasů a náboženská stránka konfliktů je redukována na ideologii, prezentovanou navíc nejen (samozřejmě) zjednodušeně, ale také vzhledem k vítězství pracujícího lidu po druhé světové válce zpřítomňujícím způsobem.

Na interpretaci husitství padesátých let navazuje nejužívanější učebnice československých dějin pro gymnázia Václava Husy za povýtce skrytého spoluautorství dalších historiků, poprvé vydaná roku 1959 a užívaná pak až do poloviny sedmdesátých let. Husitství je tu interpretováno jako protikatolické a započal jím „dalekosáhlý rozkol katolické církve, jenž v 16. století vyvrcholil odštěpením protestantských církví od Říma“. Nejradikálnější proudy husitství pak usilovaly o odstranění feudálního

do neustále vydávaných a do jiných jazyků překládaných *Dějin VKS(b)* a *Otázek leninismu*. K celkovému obrazu marxistického pojetí husitství na počátku komunistického režimu, včetně jeho edukačního využití viz Jan RANDÁK, *V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2015.

41 Zdroj: http://www.milice.cz/www.milice.cz/2014/08/JAN-CUMPELIK-plakat-k-VYSTAVE-DEJIN-REVOLUCNICH-BOJU.html [náhled 7. 10. 2017].

42 Viz František ŠMAHEL, *La révolution hussite, une anomalie historique*, Paris 1985.

OPEN ACCESS

řádu, ideologicky utopicky opírané o „křesťanskou lásku k bližnímu“. Husitství tak bylo nejen „mocným hnutím sociálně revolučním, ale i velkou vlasteneckou válkou (!) českého lidu“. Bylo hnutím také protiněmeckým, to ale v třídním, nikoli etnickém pojetí — a to s odvoláním na výrok Jana Husa, že dobrý Němec je mu milejší než „bratr zlý“. Celkově dalo husitství základ pokrokovým a revolučním tradicím českého lidu, jak se projevovaly v selských bouřích 15. a 18. století, v revoluci roku 1848 a nakonec v dělnickém hnutí vrcholícím založením Komunistické strany Československa a v osvobozeneckém hnutí po boku SSSR ve druhé světové válce.[43]

Ve stejném duchu je stručně zmíněna i německá reformace: zdůrazněny jsou její radikální proudy (Thomas Müntzer) a německá selská válka. Müntzer je zmíněn jako kazatel v severočeském Žatci a jako ohlas německé selské války jsou připomenuta povstání v Jáchymově a v Chebu, ale dokonce i na Chodsku, a také hornická povstání ve středoslovenských (národnostně ovšem především německých, připomeňme) horních městech roku 1525–1526.[44]

Pro základní školy plnila obdobnou formativní úlohu učebnice Aloise Sosíka a Václava Vrabce *Dějepis pro 7. ročník základní devítileté školy*, jejíž výklad husitství se od Husova textu podstatně neliší. [45] Husova učebnice může sloužit jako příklad *pars pro toto*. Všechny další československé učebnice až do roku 1989 na interpretačním půdorysu vyloženém Husovou učebnicí setrvávají. Najdeme mezi nimi pouze dílčí úpravy a používání ideologičtějšího či méně ideologického jazyka.

Ještě *Dějepis 1* z osmdesátých let mluví o husitství v rámci „železných“ zákonitostí dějinného vývoje a vyjadřuje se v zásadě ideologickým jazykem (ideologizační charakteristiky zdůrazňujeme tučným písmem):

> „**Revolučního** významu nabyla kritika poměrů v církvi až tehdy, když se s ní mohly seznámit **lidové vrstvy** a když tato kritika zároveň vyústila v pochopení nutnosti **nesmiřitelnosti boje** proti společenským **zlořádům** a za **spravedlivější uspořádání společnosti**. Tato historická **uvědomovací** úloha mezi lidem byla dílem Mistra Jana Husa a jeho přívrženců.“[46]

PO ROCE 1989

Po pádu komunistického režimu se autoři učebnic a školská politika vůbec snažila co nejrychleji „opravit“ ideologizace a interpretační deformace předchozích učebnic

43 Václav HUSA, *Československé dějiny*, Praha 1965, 9. přepracované a doplněné vydání, s. 78–79.

44 V. HUSA, *Československé dějiny*, s. 90–91.

45 Alois SOSÍK — Václav VRABEC, *Dějepis pro 7. ročník základní devítileté školy*, Praha [1]1962, [16]1979. Obraz husitství v ní, stejně jako dalších předlistopadových učebnicích podrobně analyzoval Petr ČORNEJ, *Husitství v učebnicích dějepisu po roce 1989*, in: týž, Historici, historiografie a dějepis, Praha 2016, s. 381–410, k předlistopadové intepretaci viz zde s. 386–392.

46 Vratislav ČAPEK a kol., *Dějepis 1 pro 1. ročník středních odborných škol*, Praha 1984, s. 110.

OPEN ACCESS

OBR. 6. Vývoj reformace zobrazený na hlavních osobnostech od Viklefa po Melanchtona na známém dřevořezu ze 16. století.[47]

dějepisu a jeho kurikula. Netýkalo se to pouze moderních a soudobých dějin, ale i dějin starých. V případě husitství, reformace a protireformace zde bylo možné navázat na výzkumy šedesátých až osmdesátých let, které byly sice do značné míry publikované, ale do učebnic nepronikaly.[48] Společnou snahou autorů nových kurikul i učebnic bylo oprostit výklad náboženských (a nejen jich, dodejme) dějin raného novověku od třídních a dominantně hospodářských akcentů na jejich původ a sociální působení. Důraz byl kladen na dobové mentalitní, tj. také ryze náboženské a teologické, sociální a politické podmíněnosti, které měly kontextuálně poukázat na předešlé manipulace s historickou skutečností.

Polistopadové učebnice odmítají jak železnou logiku vývoje, tak i ekonomistickou monokauzalitu historických jevů. Odkazují na celkový pocit životních nejistot provázejících 14. a počátek 15. století a vyplývajících ze souběhu na sobě ne zcela, nebo zcela nezávislých vývojových linií: krize církve (kacířství, nápravné snahy, *devotio moderna*, papežské schisma a spory papalismu a konciliarismu, atp.), krize politického uspořádání v západním křesťanstvu (spory o říšský trůn po roce 1400, stoletá válka, ad.) či epidemie „černé smrti".[49] To vše vyvolávalo nejen v české společnosti

47 Zdroj: https://www.google.cz/search?hl=cs&site=imghp&tbm=isch&source=hp&biw=1268&bih=743&q=wiclif+hus+&oq=wiclif+hus+&gs_l=img.3...376964.382635.1.383114.13.7.0.6.6.0.117.751.1j6.7.0....0...1ac.1.64.img..0.7.746...0j0i19k1j0i10i19k1j0i30i19k1j0i5i10i30i19k1j0i10i30i19k1.gF0ZbgagKxk#imgrc=mjVl6HbpxmdOUM%3A [náhled 6. 1. 2017].

48 Viz P. ČORNEJ, *Husitství*, s. 385–388.

49 Viz např. Josef HARNA — Rudolf FISCHER, *Dějiny českých zemí I*, Praha 1995, s. 140–148; Petr ČORNEJ — Ivana ČORNEJOVÁ — František PARKAN, *Dějepis pro gymnázia a střední školy*, Praha 2001, s. 80–89; Tomáš VELÍMSKÝ a kol., *Dějepis 7: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia [Středověk a počátky nové doby]*, Plzeň 2015, s. 82–97.

OPEN ACCESS

„neklid".[50] Slovy jedné z učebnic: „Husitství je vysvětleno z pocitu nejistoty vyvolané souběhem řady politických potíží, epidemií, sílící kritiky církve. V opravném církevním hnutí se vše koncertovalo, a to už od doby Karla IV."[51] Zároveň docházelo k opouštění glorifikace radikálních proudů uvnitř husitství (a reformace vůbec, viz T. Müntzer) s odkazem na reálné, dobově podmíněné možnosti reformy společnosti a církevního života. Stejně tak učebnice začínají zmiňovat geografii rozšíření husitství (málo je zasažena Morava, tzv. spanilé jízdy, např. k Baltu, jsou vyvolány především rostoucí nouzí v Čechách, potřebou koní a potravin, atp.). Znovu se objevil i termín označující husitství jako českou reformaci.

Obdobně se proměnil i obraz německé reformace, i když jemu je v kurikulech i učebnicích věnována menší pozornost. Různé učebnice zdůrazňují přínos reformace k rozvoji národních kultur a jazyků (překlady bible), k sebeuvědomování jednotlivce prostřednictvím osobní zbožnosti, k osobním aktivitám, včetně ekonomických a politických. V důsledku pak reformace otevírala cestu k revolučním myšlenkám.

V kontextu českých dějin je zmiňován průnik nekatolických konfesí — luterství, kalvinismus a novokřtěnectví — do českého státu, jejich odlišnosti a charakter jejich působení a to, které oblasti a sociální vrstvy jimi byly zasaženy. Zmiňována je samozřejmě dohoda českých nekatolických vyznání na společném vyznání víry, tj. České konfesi (1575). Její inspirací bylo augsburské vyznání a vůbec situace v německých zemích; učebnice ostatně začaly zaznamenávat nejen luterské inspirace pro kališnickou církev, ale i samo luteránství v oblastech Čech s německým obyvatelstvem. Zároveň byla duchovní obranou proti nastupujícímu katolicismu. Nástupu potridentské katolické „církve bojující", v českém vědomí tradičně označované jako „protireformace", se dostává pojmenování „katolická reformace". Volba tohoto termínu má z edukačního pohledu hlouběji než termín protireformace vystihovat celkovou proměnu náboženského života a postavení církví v západoevropské společnosti.

* * *

Zmínili jsme, že i na knižním trhu běžně dosažitelné výsledky husitologických bádání druhé poloviny 20. století do výuky dějepisu takřka nepronikaly. Rozhodně ne do učebnic. Po roce 1989 došlo v tomto směru k výrazné změně. Ale jak vypadá reálná výuka? Podle zdaleka neúplných, protože ve svém celku nedostupných informací, se zdá, že výklad husitství a reformace se v současné české historické edukaci pohybuje na pomezí tradičního stereotypu a průniku historiografických poznatků husitologického a raně novověkého bádání.[52]

50 Zdeněk BENEŠ — Josef PETRÁŇ, *České dějiny I*, Praha s. 141–142.

51 P. ČORNEJ — I. ČORNEJOVÁ — F. PARKAN, *Dějepis*, s. 80.

52 Srov. též http://www.vyukovematerialy.eu/d.php — http://husitstvi.cz/; www.pripravy.estranky.cz; www.veskole.cz; www.onlinecviceni.cz.

OPEN ACCESS

RÉSUMÉ:

The essay analyses various interpretations of early modern religious reformation in profiling history syntheses and textbooks from the 19th century (František Palacký) through Václav Vladivoj Tomek to works of the First and Second Republic and the Protectorate (notably textbooks by Josef Pekař and Josef Dolenský). It also illustrates the interpretation of the Reformation in Marxist Historiography (works by Václav Husa) and finally in the period after the political changes of 1989/1990. He notes different various views on the Hussite movement and German Reformation in Czech and Czechoslovak history and didactic discourse.